

Rusya–Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Etkeni ve “Kuzey Akımı-2” Boru Hattı Projesinin Jeopolitik İçeriği (Araştırma Makalesi)

*Energy Factor in Russia - European Union Relations and Geopolitical
Content of "North Stream-2" Pipeline Project*
Doi: 10.29023/alanyaakademik.690469

Halit HAMZAOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi

Kafkas Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

halithamzaoglu85@gmail.com

0000-0001-5249-1911

How to cite this article: Hamzaoglu, H. (2021). “Rusya–Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Etkeni ve “Kuzey Akımı-2” Boru Hattı Projesinin Jeopolitik İçeriği”, *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), Sayfa No. 265-286

Anahtar kelimeler:

*Enerji diplomasisi,
Gazprom, Jeopolitik,
‘Kuzey Akımı-2’
doğalgaz boru hattı
projesi, Rusya-AB
ilişkileri*

Makale Geliş Tarihi:

18.02.2020

Kabul Tarihi:

24.11.2020

Keywords:

*Energy diplomacy,
Gazprom, Geopolitics,
“Nord Stream-2” Gas
Pipeline Project,
Russia-EU relations*

ÖZET

Çalışmada Rusya-AB ilişkileri enerji diplomasisi kavramı ve ‘Kuzey Akımı-2’ boru hattı projesi perspektifinden ele alınmaktadır. Rus enerji şirketi Gazprom’un öncülüğünde gerçekleştirilen doğalgaz boru hattı projeleri Rusya-AB ilişkilerinin dinamiklerine yön vermektedir. Bu husus çalışmanın temel argümanını teşkil etmektedir. Boru hatlarının ekonomik, stratejik ve jeopolitik içeriği söz konusu argüman vasıtasıyla analiz edilmektedir. Enerji diplomasi Rus dış politikası açısından oldukça kullanışlı bir kavramdır. Bu bağlamda Gazprom Rus enerji diplomasisini uygulama sürecinde kilit bir dış politika aktörü olarak öne çıkmaktadır. ‘Kuzey Akımı-2’ doğalgaz boru hattı projesi ekonomi, jeopolitik ve dış politika arasındaki ilişkilerin kapsamını ortaya koyan önemli bir örnektir. Bu nedenle çalışmada ‘Kuzey Akım-2’ projesinin jeopolitik içeriği ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir. Söz konusu projenin meydana getirdiği stratejik, ekonomik ve jeopolitik çıktılar çalışmanın kurgusal temelini oluşturmaktadır.

ABSTRACT

Russia-EU relations are discussed from the perspective of energy diplomacy concept and “Nord Stream-2” Pipeline Project in the present study. The gas pipeline projects performed by Russian energy company Gazprom guide the dynamics of Russia-EU relations. This is the main argument of the study. The economic, strategic and geopolitical contents of pipelines is analyzed over this argument. Energy diplomacy is a very convenient concept in terms of Russian foreign policy. In this context, Gazprom stands out as the key foreign policy actor in the implementation of Russian energy diplomacy. The “Nord Stream-2” Gas Pipeline Project is an important example showing the scope of the relations between economy, geopolitics and foreign policy. For this reason, the geopolitical contents of the “Nord Stream-2” Project is examined in detail in the study. The strategic, economic and geopolitical outcomes of this project constitute the fictional basis of the study.

1. GİRİŞ

Rusya – Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinde kilit bir konuma sahip enerji sorunsalı birçok zorluğu içinde barındırmaktadır. Rusya ve AB uluslararası ilişkilerde farklı güç projeksiyonlarını temsil etmektedirler. Rusya askeri, stratejik, jeopolitik ve kültürel çıktılarıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), AB ve Çin’le birlikte çok kutuplu uluslararası sistemin başat küresel aktörüdür. AB, temelde ekonomik gücü aracılığıyla sistem içerisinde önemli bir etkiye sahiptir. Mamafih, AB’nin sahip olduğu çok katmanlı ekonomik güç mevcut uluslararası şartlarda askeri bir caydırıcılık inşa etmemektedir. Bu nedenle AB diğer küresel güç merkezleriyle çok boyutlu ve çok yönlü ilişkiler kurmaktadır. Bu çerçevede Rusya – AB ilişkilerinde öne çıkan enerji sorunsalı konusu sadece ekonomik bir boyutla değil, aynı zamanda stratejik ve jeopolitik muhtevasıyla ele alınmaktadır. Rus dış politika seçkinleri AB ile ilişkilerde enerjiyi diplomatik bir etki aracı olarak görmektedirler. AB ise her ne kadar enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi öncelese de Rusya ile karşılıklı bağımlılık esasında ilişkiler geliştirmeyi sürdürmektedir.

AB’nin dış politika ve güvenlik alanlarındaki davranışlarında, özellikle Almanya ve Fransa’nın stratejik tercihleri belirleyici rol oynamaktadır. Rusya’nın enerji diplomasisinin etki alanı Almanya ve Fransa’nın stratejik tercihleri doğrultusunda şekil almaktadır. AB içerisinde yer almalarına rağmen, söz konusu iki ülke büyük güç perspektifinden hareket etmektedir. Rusya ve Almanya’yı enerji sorunsalı çerçevesinde bir araya getiren temel faktör karşılıklı ekonomik çıkarlar olsa da yukarıda bahsedilen perspektif sebebiyle enerjiyi sadece iktisadi bir davranış biçimi olarak ele almak yeterli gözükmemektedir. Rusya’dan Avrupa’ya yönelen boru hatları jeopolitik ve stratejik bir muhtevaya sahiptir. ‘Kuzey Akımı-2’ doğalgaz projesinde söz konusu muhteva bütün etkenleriyle meydana çıkmaktadır.

Çalışmada Rusya-AB ilişkileri doğalgaz kaynakları faktörü perspektifinden analize tabi tutulmuştur. Doğalgazın giderek artan stratejik ve ekonomik önemi ilişkilerin karakterini tayin edecek bir potansiyel arz etmektedir. Çalışma, Rusya ve AB arasındaki doğalgaz projelerinin ekonomik ve stratejik karakterini, Rus enerji şirketi Gazprom’un dış politikayla uyumlu davranış biçimini ve bu bağlamda boru hatlarının jeopolitiğini analiz etmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde Rus dış politika yapım sürecinde enerjinin rolü kavramsal çerçevede incelenmektedir. İkinci bölümde Rus enerji şirketi Gazprom’un dış politika aktörü olarak davranış şekli değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde ise ‘Kuzey Akımı-2’ doğalgaz boru hattı projesinin jeopolitik ve stratejik içeriği ele alınmaktadır.

2. ENERJİ DİPLOMASİSİNİN RUS DIŞ POLİTİKA YAPIMI SÜRECİNDEKİ YERİ

Uygulamada, teorik bilimsel ve uluslararası politik yayınlarda enerjinin dış politikayla ilişkisini tanımlamak açısından ‘küresel enerji politikası’, ‘petrol diplomasisi’, ‘doğalgaz diplomasisi’ ve ‘enerji diplomasisi’ kavramları yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızın kavramsal çerçevesini oluşturan ilk bölümünde Rusya’nın doğalgaz temelli dış politika stratejisi ‘enerji diplomasisi’ kavramı perspektifinden ele alınacaktır. Bu bağlamda enerji diplomasisi kavramının dış politika faaliyetlerinin bütünü üzerinde etki kurma potansiyeli taşıdığı vurgulanacaktır. Enerji diplomasisinin stratejik –jeopolitik boyutu ve dış politika yapım sürecindeki belirleyici konununun altı çizilecektir.

Enerji diplomasisi kavramı, bir yandan, enerjiyi ithal eden ülkelerin konumunu belirlemekte ve bu ülkelerin enerji güvenliğiyle doğrudan ilişkilidir. Diğer yandan ise enerji faktörünü sık bir biçimde kullanan ihracatçı ülkelerin politik baskı oluşturma kapasitelerini açıklamaktadır (Çernitsina,2015:28). Dolayısıyla enerji faktörü sadece ekonomi veya jeopolitik değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler sistemi üzerinde etkisi nedeniyle politik bir anlam ifade etmektedir. Enerji kaynaklarına erişim konusu uluslararası ve ulusal güvenlik açısından temel bir koşuldur. Aynı zamanda ekonomik güvenliği tehdit eden mali krizlerin üstesinden gelinmesi sorunsalı doğrudan enerji kaynakların sağlanması ve erişimiyle ilintilidir (Çernenko, 2010:17). Üretici ülkeler enerji kaynaklarının yüksek fiyatlarla ihracatını ve güvenilir pazarların mevcudiyetini öncelerken, tüketici ülkeler keskin fiyat artışlarını arzu etmemekte ve aynı zamanda enerji tedarik sistemlerinin dış kaynaklı tehditler yoluyla tahrip edilmesinden endişe duymaktadırlar (Jukova, 2010: 52). Enerji diplomasisini kapsayan aşağıdaki ilişki komplikasyonlarından bahsedilebilir (Jukova, 2010:52):

- Tüketici ülkeler arasındaki ilişkiler
- Kaynak üreten ülkeler arasındaki ilişkiler
- Tüketici ve üretici ülkelerin yer aldığı uluslararası enerji organizasyonları çerçevesindeki ilişkiler
- Üretici ve tüketici devletler arasındaki ilişkiler
- İhracatçı ve ithalatçı ülkelerle transit konumundaki ülkeler arasındaki ilişkiler

Günümüz itibariyle enerji diplomasisi terimi ülkelerin ithalatçı veya ihracatçı konumundan bağımsız devletlerin dış politikasının temel yönlerinden birini oluşturmaktadır. 1970’li yıllarda meydana çıkan petrol kriziyle birlikte enerji kaynaklarının sadece stratejik hammadde kaynağı olmadığı anlaşılmış ve böylelikle güçlü bir dış politika aracı olabileceği kanıtlanmıştır (Çernitsina, 2015:24). Bu bağlamda ülkeler dış politika ve diplomatik faaliyetlerinde ulusal enerji güvenliğinin sağlanması ile ilgili fonksiyonel alanlar oluşturmaya başlamışlardır (Zhiznin, 2012:16). Enerji diplomasisi fonksiyonel anlamda devletlerin ulusal çıkarlarını sağlayan mekanizmaların ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmektedir (Danchenko, 2013:48). 1975 – 77 yılları arasında sırasıyla Rambouillet, Porto – Riko ve Londra’da bir araya gelen gelişmiş ekonomiye sahip G-7 ülkeleri “enerji sorununu uluslararası ekonomik politikaların temel konusu olduğunu ifade etmişlerdir” (Zhiznin, 2013:31). 1997’de Rusya’nın katılımıyla G-8 adını alan söz konusu uluslararası platforma dâhil olan ülkelerin Enerji Bakanları Mart 1998’de Moskova’da bir araya gelmişlerdir (Zhiznin, 2013:31). Moskova Konferansının gündemini uluslararası enerji piyasalarının durumu, enerji sektörünün yapısı, çevresel faktörler ve transit konuları teşkil etmiştir. 2002’de Detroit’te ve 2006’da Sankt-Petersburg’da gerçekleşen konferanslarla birlikte enerji güvenliği G-8 ülkelerinin dış politika ajandalarına dâhil olmuştur (Zhiznin, 2013:31).

Bu çerçevede 2000’li yıllardan itibaren küresel enerji çıkarlarını destekleme anlamında enerji diplomasisi birden fazla tarafın isteklerini uyumlu hale getiren mekanizmaya dönüşmüştür. Çok taraflı enerji diplomasisi küresel enerji yönetimi, enerji arzı, ekonomik kalkınma, uluslararası güvenlik gibi çok katmanlı fonksiyonları içermektedir (Griffiths, 2019:2). İkili

enerji diplomasisi enerji arzı ve talebi bağlamında dış ilişkilerin teşvik edilmesi yoluyla ulusların uzun vadeli enerji güvenliği ve refahını desteklemektedir (Griffiths, 2019:8). Bu yönüyle enerji diplomasisi ‘yumuşak güç’ belirtileri taşıyan bir görünüme kavuşmuştur. Diplomasi tarihi ‘sert gücün’ uluslararası enerji sektöründe uygulandığını fazlasıyla deneyimlemiştir. 1908’de İngilizler tarafından kurulan ve Orta Doğu’daki enerji rezervleri üzerinde hâkimiyetini koruma amacı taşıyan Anglo-Pers petrol şirketinin faaliyetlerini örnek göstermek mümkündür. Ayrıca Hürmüz boğazının uluslararası ticaret ve jeopolitik önemi nedeniyle Basra körfezinde var olan Amerika Birleşik Devletleri’nin(ABD) beşinci filusunun varlığını da altı çizilebilir (Goldthau vd, 2015: 949). İngiltere ve ABD’nin bütün XX. yüzyıl boyunca enerji odaklı Orta Doğu politikalarının tamamında söz konusu ‘sert güç’ eğilimi gözlemlenmektedir. Fakat XXI. yüzyıl pratiğinde enerji temelinde gerçekleşen ‘sert güç’ adımlarının stratejik sonuçları uygulayıcı ülkeler açısından başarı doğurmamaktadır.

Devletler, dış politika ve diplomatik aktivitelerine ilaveten liberal pazara uyumlu küresel enerji piyasalarına etki edebilecek potansiyele sahip uluslararası ölçekli enerji şirketlerinin projeksiyonları da oldukça önemlidir. Söz konusu şirketler günümüz uluslararası ilişkilerinde devletlerin yanında güçlü bir dış politika aktörü olarak yer almaktadırlar. Küresel ölçekli enerji şirketleri liberal düzene tabi olmalarının yanında devletlerin dış politika argümanlarını destekleyicisi konumundadırlar. Egemen bir devletin enerji diplomasisi hala güç ve ulusal çıkar kavramlarına dayanan geleneksel bir devlet merkezli sistemdir. Enerji diplomasisi tarihsel ve modern bağlamda uluslararası sistemi kendi lehine değiştirmeyi arzusunda olan büyük güçler tarafından bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Fakat bütün bunların yanında ‘enerji diplomasisi enerji güvenliği kavramı kapsamında yeniden yapılandırılarak kapsayıcı-bütüncül kurallar oluşturabilen entegrasyon yaklaşımına’ dönüşebilmektedir (Grigoryeva, 2015: 139). Devletler askeri gücün maliyetini göz önünde bulundurarak enerji kaynaklarını dış politika aracına dönüştürmekte ve bu durumun daha hesaplı olduğunu öngörmektedirler (Çesnakas, 2016:13). Enerji işbirliği sürecine katılan toplumların ve ülkelerin detaylı çalışmasını içeren bir analitik perspektif olmadan enerji diplomasisine yönelik strateji geliştirmek zor gözükmektedir (Tekeyev, 2013: 36). Bu perspektifle enerji diplomasisi dış politikanın analitik yapısını açıklamada önemli bir altyapı kapasitesi oluşturmaktadır.

Rusya dünya doğalgaz rezervinin %23’ne sahiptir ve yıllık üretim bakımından dünya doğalgaz ticaretinin %25’ni sağlamaktadır. Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) doğalgaz pazarlarına hâkim olan Rusya, Türkiye dâhil Avrupa pazarındaki toplam doğalgaz tüketiminin %30’nu karşılamaktadır (2030 - Rusya Enerji Stratejisi Belgesi, 2009: 8). Batı Sibirya – Urengoy (10,2 trilyon m³), Yamal yarımadası (5,3 trilyon m³) Yamburgsk ve Hanti –Mansiyski bölgesi (5,2 trilyon m³), Barents denizi bölgesi (3,8 trilyon m³) dünyanın en büyük doğalgaz yataklarındandır (Haytun, 2015: 27-28). Rus doğalgaz endüstrisinin tarihçesi 1811’de başlamıştır. Rus bilim insanı Pyotr Sabolevski yapay gaz üretmek için termal tüpler üretmiş ve bu doğrultuda 1819’da ilk gaz fenerleri St. Petersburg’daki Aptekar adasında yakılmıştır (Gazprom, 2020). Endüstriyel anlamda ise doğalgaz üretimine dair planlamalar ve stratejiler 1920’li yıllarda kendini göstermiştir. 1940’da Saratov bölgesinde ilk üretim

faaliyeti gerçekleşmiştir (Kozlova vd, 2014: 12). 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ndeki (SSCB) doğalgaz üretimi 4,8 kat artmıştır. 1982'de Tyumen bölgesinde doğalgaz üretimi ilk kez bir trilyon m³ seviyesine yükselmiştir. SSCB 1984 yılındaki 587 milyar m³ üretim kapasitesiyle dünyada ilk sırayı almıştır (Kozlova vd, 2014:14) .

Rusya ve AB arasındaki ilişkilerin ekonomik itici gücünü oluşturan enerji ticareti Rus petrol, doğalgaz, kömür ve uranyumunun AB'ye ihracatını kapsamaktadır. 1960'larda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), önce Doğu Avrupa ülkelerine, daha sonra da Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu dâhil olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine büyük miktarda doğalgaz ve petrol ihraç etmeye başlamıştır. (Siddi, 2018:1554) 1970'lerin başında Soğuk Savaş tarafları arasındaki yumuşama (*detente*) ile beraber İtalya, Avusturya, Batı Almanya, Finlandiya ve Fransa SSCB enerji ihracatının kilit pazarı haline gelmiştir (Siddi, 2018:1554). 1983'de 20 bin kilometreyi aşan 'Batı Sibirya-Batı Avrupa' kıtalararası doğalgaz boru hattı faaliyete başlamıştır (Kozlova vd, 2014:14). Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle 2000'li yılların başlarından itibaren Rusya AB'ye yönelik enerji diplomasisini hızlandırmıştır. Stratejik tercihlerin farklılığına ve jeopolitik rekabetin mevcudiyetine rağmen, iki taraf arasındaki enerji temelli ilişkiler çatışma kavramı ile karakterize edilmemiştir. 2000 yılında kurulan AB- Rusya Enerji Diyalogu uzun vadeli bir yol haritası ile ilerlemektedir (Khrushcheva vd, 2016:804). Böylelikle, Rusya - AB ilişkilerinin önemli ayağını oluşturan enerji diplomasisi ve bu yöndeki faaliyetler çok boyutlu, çok taraflı jeopolitik bir içeriğe ve siyasal formasyona dönüşmüştür.

2014'den sonra meydana gelen Ukrayna sorunu bağlamındaki yaptırımlar enerji ilişkilerinin hızını kesmemiştir. Rusya'dan AB'ye ithalat, 2017-2018 döneminde %16,7 artmış ve enerji ürünleri söz konusu ithalatın %70'ni oluşturmuştur. 2019 yılının ilk yarısında AB-Rusya ticareti, 2018 yılının ilk yarısına kıyasla aynı seviyede kalmıştır (Delegation of the EU to Russia,2019). Bu bağlamda Rusya ve AB hem istikrarlı enerji piyasası sağlamayı hem de güvenilir ihracat ve ithalat koşulları inşa etmeyi öncelemektedirler (Delegation of the EU to Russia,2019). Enerji diplomasisi çerçevesindeki ilişkilere bakıldığında bu iki aktörün farklılaştığı noktalar şu şekilde özetlenebilir: AB postmodern bir anlayış ve egemenlik-ötesi yapıya sahipken, Rusya modern karakteristiğini sürdürmekte ve klasik egemen şeklinde davranmaktadır. Yine AB, piyasa odaklı ekonomik sistemiyle enerji konusunda talebinin güvenliği ile ilgilenirken, Rusya jeopolitik perspektif ışığında enerji arzının güvenliğini öncelemektedir (Khrushcheva vd, 2016: 806).

2000'li yıllardan başlayarak Rusya enerji diplomasisini dış politika yapımı sürecinde elverişli ve kullanışlı araca dönüştürmüş ve enerji kaynaklarını 'yumuşak güç' unsuru haline getirmiştir. Batı yarımküresinde 1973 enerji kriziyle gündeme gelen ve araştırmalara konu olan enerji diplomasisi kavramı Rus siyasal yazınına 90'lı yılların sonuna doğru dâhil olmuştur (Tekeyev, 2013:25). Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarının verimli kullanıldığı takdirde, enerjinin bir dış politika aracı olarak uluslararası alandaki konumunu

pekiştireceği düşünülmüştür (Smirnov, 2014:86). Bu bağlamda Rusya'nın sahip olduğu geniş enerji kaynakları güç projeksiyonları oluşturma ve uluslararası itibarı açısından oldukça önem arz etmiştir (Lough, 2011: 1). Nihayetinde çok kapsamlı enerji kaynakları Rusya'yı yirmi birinci yüzyılda, geçen yüzyılda olduğundan farklı bir güç yapma potansiyeli arz etmekteydi (Hill, 2006: 341).

Rusya, AB ile ilişkilerinde enerji faktörünü Avrupa'daki jeopolitik çıkarlarını desteklemek ve pekiştirmek için bir güç teşekkülü ve etki aracı olarak kullanmaktadır (Slobodian, 2018: 49). Rusya'nın enerji diplomasisi kilit jeostratejik konumuyla BDT coğrafyası, ana pazar olan AB ve giderek önemi artan Asya-Pasifik bölgesi temelinde üç hat üzerinden şekillenmektedir (Monaghan,2007: 281). Aynı zamanda Türkiye ile son yıllarda gelişen siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler her iki ülke açısından yeni fırsatları beraberinde getirmiştir. 'Türk Akımı' projesiyle Rusya farklı seçeneqli geçiş güzergâhı elde etmiş, Türkiye ise enerji jeopolitiği çerçevesinde stratejik transit önemini daha da artırmıştır. AB'nin ana pazar olarak nitelendirilmesine karşın, Asya-Pasifik ülkelerinin ve özellikle Çin'in enerji talebi gereksiniminin karşılanmasında Rusya açısından kilit stratejik öneme sahiptir. Rusya, Asya-Pasifik ülkeleriyle enerji temelinde kuracağı ilişki yakın geleceğin önemli konularının başında gelmektedir (Henderson vd, 2016:5). Hâlihazırdaki koşullarda ise Avrupa pazarı Rusya'nın enerji diplomasisinin odak noktası olmaya devam etmektedir. XXI. yüzyılda doğalgaz ekonomik kapasitesini de aşarak bir stratejik ve jeopolitik kaynağa dönüşmüştür. Zira diğer fosil yakıtlarına göre "daha ucuz, kullanışlı ve temiz bir enerji kaynağıdır ve mevcut doğalgaz rezervlerinin çok daha geç tükeneyeceği öngörülmektedir" (Akpınar vd, 2011:133).

Rusya'nın diplomatik faaliyetleri resmi bağlamda doğrudan Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Fakat aynı zamanda ulus ötesi enerji şirketlerinin devletlerin siyaseti ve diplomasisi üzerinde etkisi giderek artmaktadır (Smirnov, 2014:85). Bu çerçevede Rusya da istisna teşkil etmemektedir. Enerji, dünyadaki birçok ülke için ekonomik, politik ve sosyal anlamlarıyla kilit bir alandır. Bu nedenle "bir enerji şirketi kamu veya özel mülkiyetine bakılmaksızın, hükümetler tarafından yakından denetlenir ve katı bir biçimde düzenlemeye" tabi tutulur (Zhiznin, 2010:2). Bu bağlamda British Petroleum (BP), Gazprom, ExxonMobil, Royal Dutch Shell, Lukoil gibi enerji şirketleri sadece ekonomik faaliyetleri ile değil, ülkelerinin dış politika stratejilerinde oynadıkları rolleri nedeniyle de dikkat çekmektedirler. Böylelikle enerji şirketleri devletlerin uzun vadeli dış politika stratejilerinin bir parçasına dönüşmektedirler. Enerji şirketleri serbest pazar kurallarıyla uyumlu hareket etmektedirler, fakat aynı zamanda devletlerin resmi dış politikasının devinimlerini de göz önünde bulundurmaktadırlar. Rusya'nın AB istikametindeki en etkili dış politika oyuncularından birisi Gazprom şirkettir. Bu çerçevede Gazprom, dış politikada siyasi ve ekonomik güç hedeflerini gerçekleştirme bağlamında geniş çaplı jeostratejik etki oluşturma olanağına sahiptir.

3. DIŞ POLİTİKA AKTÖRÜ OLARAK GAZPROM'UN AB'NİN ENERJİ HARİTASINDAKİ YERİ

1989'da SSCB Gaz Endüstrisi Bakanlığı devlet doğalgaz şirketi (*kontsern*) Gazprom'a dönüştürülmüş ve böylelikle Gazprom şirket olarak meydana çıkmıştır. 1993'te Gazprom gaz şirketinin bir kısmı özelleştirilmiş ve halka açık 'Rus Anonim Şirketi Gazprom' adını almıştır (Gazprom, 2009).

1993 – 1995 yılları arasındaki özelleştirme sonrası Gazprom hisselerinin sadece %41'i devlette kalmıştır (Balabin, 2015:99). 2003 yılı sonrası özelleştirme süreci hızını kaybetmiş ve Kremlin yönetimi petrol ve doğalgaz sektöründe hâkimiyeti sağlamıştır. Söz konusu hâkimiyet enerji gücünü devlet politikalarının amaçları kapsamında kullanımına zemin hazırlamıştır (Newnam, 2011: 137). Rus devletinin Gazprom'daki payının %50'ye yükselmesi şirketi dış politikada etkin bir aktör olarak meydana çıkarmıştır. Kremlin etkisinin artmasıyla birlikte Gazprom dış politika stratejilerinin de ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Bu bağlamda Avrupa pazarı Gazprom'un jeopolitik perspektifle etkin bir şekilde kendini gösterdiği coğrafi etkileşim alanıdır. Gazprom'un Avrupa'daki yatırım stratejisi Rus hükümeti düzeyinde desteklenmektedir. Fakat genel anlamda Gazprom Avrupa pazarında küresel bir şirket güdüsüyle hareket etmekte 'rekabet ve güvenilirlik çerçevesinde stratejik ticaret mantığını' öncelemektedir (Ydreos, 2012:40). Dış politika aktörü bağlamında Rus dış politikasının öncelikleri üzerinde de muazzam etkisi vardır. Dolayısıyla tipik bir geniş piyasa gücüne sahip küresel şirket aidiyeti ile hareket eden Gazprom Rus dış politikasında hem araçsal hem de başat oyuncudur. Bu çerçevede Gazprom ve ortakları Yamal-Avrupa, 'Mavi Akım' ve 'Kuzey Akımı-1' gibi doğalgaz projelerini hayata geçirirken hem serbest piyasa koşullarını hem de jeopolitik ortamı dikkate almışlardır. Söz konusu koşullar ve ortam 'Türk Akımı' ve 'Kuzey Akımı-2' doğalgaz projeleri açısından da geçerli savlar ve nedenlerdir.

Tablo 1. Rusya'nın Avrupa'ya ve Türkiye'ye yönelik mevcut ve gelecek vadeden doğalgaz boru hattı projeleri

Projeler	Faaliyete geçtiği yıl	Azami verimlilik (milyar m ³)	Transit bölgedeki uzunluğu (km)	İstikameti
Urengoy – Pomari-Ujgorod	1983-1986	28.5	1160	Orta ve Batı Avrupa
Soyuz (Orenburg-Rusya'nın batı sınırı)	1978	26	1567	
Progress (Yamburg – Rusya'nın batı sınırı)	1988	28.5	1120	
Balkan doğalgaz ulaşım	1986/2002	37	950	Moldova, Balkan yarımadası, Türkiye

koridoru				
Yamal-Avrupa	2006	Belarus geçişi-32,9 Polonya geçişi – 20	Belarus – 575 Polonya – 83	Batı Avrupa
Mavi Akım	2002	16	-	Türkiye
Kuzey Akımı-1	2011-2012	55	-	Batı Avrupa
Türk Akımı	2019	31	0	Türkiye, Güney ve Güney-Doğu Avrupa
Kuzey Akımı-2	Planlama aşamasında	55	0	Batı Avrupa

Kaynak: (Malikova vd, 2018: 75)

Avrupa'ya ilk boru hattı 1996'da Belarus Cumhuriyeti üzerinden sağlanmıştır. Böylelikle, Gazprom boru hatları diplomasisi vasıtasıyla AB enerji haritasında küresel oyuncu konumuna kavuşmuştur. Uluslararası Yamal -Avrupa doğalgaz hattı Rusya'dan Belarus, Polonya ve Almanya'ya kadar uzamaktadır. Bu yeni ihracat koridoru Rus gazının Batı Avrupa'ya arz esnekliğini ve güvenilirliğini artırmıştır. Yamal – Avrupa hattı Trans-Avrupa ağının bir parçası olarak uygulanan öncelikli yatırım projesi niteliğindedir (Gazprom, 2020). 2006 yılında son kompresör istasyonunun faaliyete geçmesiyle birlikte 32,9 m³ kapasiteye ulaşmıştır. Hattın toplam uzunluğu iki bin kilometreden fazladır (Gazprom, 2020). Söz konusu boru hattı Belarus Cumhuriyetini Rus doğalgazının Avrupa'ya ulaşımında kilit transit ülke konumuna getirmiştir (Mayorov, 2009: 31). Ukrayna ile Rusya arasındaki jeopolitik sorunlar Yamal-Avrupa boru hattının önemini daha da artırmış ve aynı güzergâhtan yeni bir boru hattının (Yamal – Avrupa – II) inşası gündeme gelmiştir.

Yamal-Avrupa doğalgaz boru hattına ek olarak 2000'li yılların başlarında, Karadeniz'den geçerek Türkiye'ye ulaşan 'Mavi Akım' projesi gündeme gelmiş ve proje 2003'te gerçekleştirilmiştir. Söz konusu projeye birlikte Gazprom yeni bir transit koridoru olanağı elde etmiştir (Malikova vd, 2018: 73). 'Mavi Akım' projesi üçüncü ülkeleri devre dışı bırakarak Karadeniz üzerinden Türkiye'ye doğalgaz sevkiyatını hedeflemiştir. Proje aynı zamanda Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan topraklarından geçen transit koridorunu desteklemektedir (Gazprom, 2020).

Harita 1. Yamal – Avrupa doğalgaz boru hattı

Kaynak: Gazprom (2020) ,

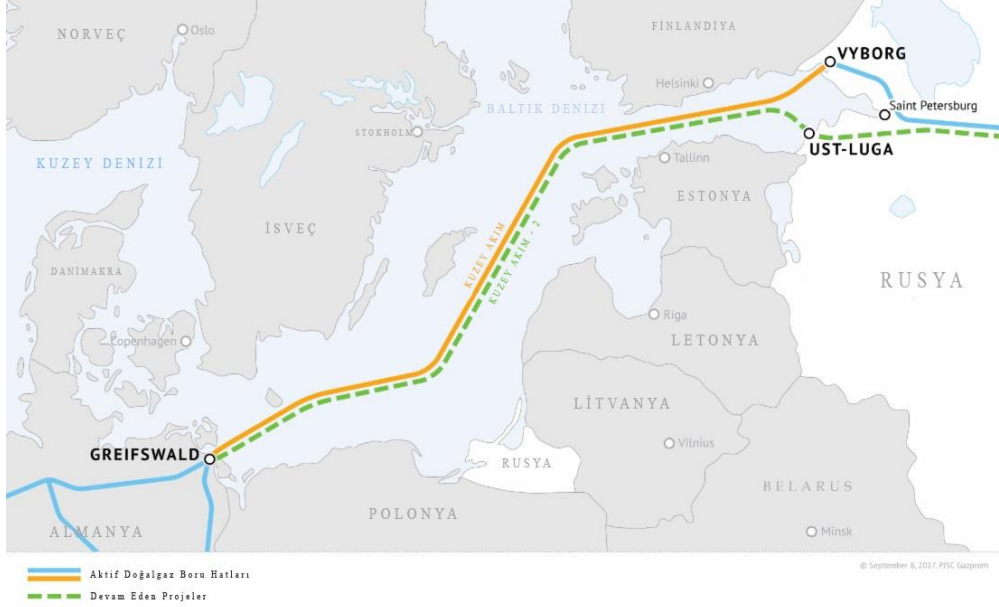
https://www.gazprom.com/preview/f/posts/21/153452/w1100_map_yamal_europe_e2018-11-22.png

Aralık 2000’de AB Komisyonunu tarafından kabul edilen ve 2006’da onaylanan karar ile Trans-Avrupa ağına dâhil edilen Kuzey Akımı projesi Baltık Denizinden geçen bir başka önemli doğalgaz projesidir. Projedeki %51’lik payı ile Gazprom ana hissedarlardan birisidir. İkiz boru hattı Rusya’nın Vyborg bölgesinden Baltık Denizi vasıtasıyla Almanya’nın Greifswald kentine ulaşmaktadır. Kuzey Akımı projesinin rotası Rusya, Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Almanya’nın özel ekonomik bölgelerini ve Rusya, Danimarka ve Almanya karasularını kapsamaktadır. (Gazprom, 2020) Kuzey Akımı açık deniz boru hattı özelliği ile Rusya ile AB enerji piyasası arasındaki doğrudan bağlantılı hattır. En az 50 yıl boyunca 55 milyar m³ doğalgazın AB piyasalarına ihraç edebilme potansiyeline sahiptir. Proje arz güvenliği açısından Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından ‘Avrupa çıkarlarının’ sağlandığı bir proje olarak belirlenmiştir (Gazprom, 2020).

İkiz hatlardan ilkinin faaliyete başlaması Avrupa enerji haritasındaki dengeleri değiştirmiştir. İnşası devam eden ikinci hat (Kuzey Akımı – 2) ise birçok jeopolitik karmaşıklığı barındırdığı için üçüncü bölümde ayrıntılı analize tabi tutulacaktır.

Kuzey Akımı ile birlikte Türk Akımı projesi de Gazprom’un Avrupa enerji piyasasında elini güçlendiren yeni doğalgaz projesidir. Türk Akımı projesi Rusya’nın doğalgaz rezervlerini “Türkiye’nin doğalgaz dağıtım şebekelerine bağlayan ve böylelikle Türkiye, Güney ve

Güney-Doğu Avrupa açısından güvenilir bir enerji kaynağı” oluşturma hedefi taşımaktadır (TürkAkım, 2020). Boru hatları Rusya’nın Karadeniz kıyısındaki “Anapa kenti yakınlarından başlayıp Trakya’daki Kıyıköy beldesinde Türkiye kıyısına” çıkmaktadır (TürkAkım, 2020).

Harita 2. Faaliyette olan Kuzey Akımı- 1 ve inşasına devam edilen Kuzey Akımı –2 Projeleri

Kaynak: Gazprom (2020), (<https://www.gazprom.com/projects/nord-stream2/>)

Rus doğalgazının Avrupa pazarlarına ulaşımı geleneksel olarak Belarus, Ukrayna ve Karadeniz üzerinden Mavi Akım aracılığıyla Türkiye üzerinden gerçekleşmekteydi (Erta, 2010: 1). Gazprom temel ithalatçı ülke konumunda olan Almanya pazarına doğrudan ulaşmak açısından Kuzey Akımı projesini öncelemekteydi (Erta, 2010). Bu bağlamda temel transit ülke pozisyonundaki Ukrayna ile yaşanan politik krizler Gazprom’u alternatif hatlara yönelten birincil neden olarak değerlendirilebilir. Rus doğalgazının yaklaşık olarak %80’ni Ukrayna topraklarından geçmektedir. Ukrayna üzerinde ABD hegemonyasının sağlanması ve bu çerçevede ABD’nin Doğu Avrupa ve Karadeniz istikametindeki kaynak akışını kontrol etmesi Rusya açısından riskler taşımaktadır (Kravchenko, 2015:72-73).

2004 yılına kadar Rus doğalgazı büyük kesintiler olmaksızın AB’ye akmıştır. Ukrayna’daki ‘renkli devrimin’ ardından Rusya ve AB arasındaki enerji ilişkilerinin jeopolitik karakteri meydana çıkmıştır. Ukrayna daha önceleri Rus gazını indirimli olarak kullanırken, ‘renkli devrim’ sonrası izlediği AB ve NATO yanlısı politikalarıyla Gazprom’un hedefi haline gelmiştir (Siddi, 2018: 1559). 2009’da Ukrayna ile yaşanan enerji krizi daha da derinleşmiştir. Ukrayna’ya doğalgaz arzı fiyatı ve aynı zamanda transit geçişi konusundaki tarifede anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Krizle birlikte Rusya’dan Ukrayna’ya doğalgaz ihracatı

kesilmiştir (Pirani, 2009:4). 2004-2009 yıllarında Ukrayna ile yaşanan doğalgaz krizleri Rusya'nın enerji kartını jeopolitik hamle olarak kullanma potansiyelini ortaya koymuştur. Ukrayna doğalgaz fiyatını ve arz hacmini standart 'Avrupa modeli' çerçevesinde değerlendirmemiştir. Avrupa'da yaşanan ekonomik krizle birlikte spot fiyatlar düşmüş ve Rusya ile doğalgaz sözleşmesinin fiyatları yükselmiştir. Ukrayna yönetimi ise kendisi açısından Rus doğalgazı fiyatının yüksek olduğuna kanaat getirmiştir (Konoplyanik, 2011: 53). 2010 yılında Rusya Kharkiv anlaşması gereğince Ukrayna'ya yönelik doğalgaz ihracatında %30'luk indirim gitmiş ve karşılığında Kırım yarımadasındaki Sivastopol üssünün kiralama süresini 2047'ye kadar uzatmıştır (Konoplyanik, 2011: 54). 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz sürecinde sadece Ukrayna değil, aynı zamanda Gazprom'un Avrupalı ortakları da fiyat indirimini gündeme getirmişlerdir. Gazprom 2010-2011 yılları arasında fiyat konusunda bütün önemli tüketicilerine tavizler verme zorunda kalmıştır (Saligin vd, 2014:46).

2014 yılında Ukrayna'da gerçekleşen siyasi dönüşümle birlikte Rusya-Ukrayna ilişkileri ciddi bir şekilde tahribata uğramış, stratejik Kırım yarımadası ilhak edilmiş ve iki ülke savaşın eşiğine gelmiştir. Haziran 2014'de Ukrayna'nın doğusunda askeri çatışmalar devam ederken, Rusya Ukrayna'nın iç tüketimine yönelik doğalgaz sevkiyatını durdurmuştur. Ukrayna 2013'de 45 milyar m³ doğalgaz tüketmişti, fakat Gazprom'a herhangi bir ödeme yapmamıştı. AB Komisyonu yaşanan olumsuzlukları gidermek adına Rusya ve Ukrayna arasında arabuluculuk yapmayı hedeflemekteydi (Micco, 2014: 4). AB 26 Eylül'de Berlin'de bir araya gelen taraflara bir anlaşma taslağı sunmuştur. Uzun müzakereler sonucu 30 Ekimde taraflar 'kış paketi' olarak isimlendirilen anlaşmayı sağlamışlardır. Ukrayna yılsonuna kadar Gazprom'a olan 31 milyar dolarlık borcunu iki taksitte ödemeyi kabul etmiş ve Rusya ise ödeme karşılığında doğalgaz sevkiyatının devam edeceği taahhüdünde bulunmuştur (Micco, 2014: 4). 2015'in ilk çeyreğinde 'kış paketi' anlaşması sona ermiş ve Rusya'dan Ukrayna'ya olan doğalgaz ihracatı 6,1 milyar m³ düşmüştür. Kasım 2015'den itibaren Ukrayna, Rusya doğalgazını satın almaktan tam anlamıyla imtina etmiş ve bunun yerine Slovakya, Macaristan, Polonya gibi ülkelerden ithalatına başlamıştır (Ria Novosti, 2019). 2014 yılında Gazprom ve Ukrayna devlet enerji şirketi Naftogaz Stockholm'deki tahkim mahkemesine başvurmuşlardır. Stockholm mahkemesi Gazprom aleyhine karar almıştır. Karar çerçevesinde Gazprom 4,6 milyar dolar değerinde tazminata mahkûm edilmiştir. Ancak Naftogaz'ın da gaz tedarikiyle ilgili anlaşmazlığı çözme yükümlülükleri olduğuna kanaat getirerek Gazprom'un ödeyeceği tazminatı 2,56 milyar dolara düşürmüştür (Ria Novosti, 2019).

31 Aralık 2019'da Rus doğalgazının Ukrayna üzerinden transit geçişini sağlayan anlaşmaların süresi dolmuştur. Yeni bir anlaşma için Gazprom ile Ukrayna arasındaki müzakereler devam etmiş ve politik karşıtlığa rağmen, Gazprom'un piyasa koşullarını önceleyen bir pazarlık mekanizması oluşturma çabası gözden kaçmamıştır. 20 Aralık 2019'da Minsk'te Rusya-AB-Ukrayna üçlü müzakereleri sonucunda ortak çözüm için protokol imzalanmıştır. 30 Aralık 2019'da Gazprom ve Naftogaz 1 Ocak 2020 tarihinden itibaren Rus doğalgazının mevcut boru hatlarıyla Ukrayna üzerinden taşınması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Her iki taraf

2009'dan beri süregelen ve karara bağlanamamış davalardan vazgeçme taahhüdünde bulunmuşlardır (Ukrudprom, 2020).

Gazprom özellikle Ukrayna ile yaşanan sorunlar bağlamında yapabilirlik/sonuç alma potansiyeli yüksek performansı ve aynı zamanda çözüm odaklı bir perspektif ile Rus dış politikasının önemli bir parçası olduğunu göstermiştir. Pazar koşulları-jeopolitik denklem ikilemini verimli kullanan Gazprom böylelikle hem Kremlin nezdinde hem de AB'nin enerji politikalarının öncelikleri çerçevesinde uyumlu ve sonuç alma kabiliyeti yüksek aktör olarak ön plana çıkmaktadır. 'Kuzey Akımı-2' projesini ABD'nin ve bazı AB üyesi ülkelerin (özellikle Baltık ülkeleri ve Polonya) bir jeopolitik manevra aracı olarak görmesi bile Gazprom yukarıda bahsettiğimiz ikilemin sağladığı fırsatları ve/veya meydan okumaları kendi lehine değiştirmesini önleyememektedir. Uluslararası politik yapının dönüşümü ve Avrupa içerisinde var olan stratejik yer değişimleri Gazprom'un hareket kabiliyetinin çeşitlenmesine zemin hazırlayan etkenlerin başında gelmektedir. Bu açıdan 'Kuzey Akımı-2' projesinin jeopolitik içeriğinin ve stratejik boyutunun analiz edilmesi oldukça önemlidir.

4. EKONOMİ - JEOPOLİTİK İKİLEMİ: 'KUZEY AKIMI-2' PROJESİNİN STRATEJİK İÇERİĞİ

'Kuzey Akımı - 2' boru hattının giriş noktası Rusya'nın Ust –Luga bölgesinden başlamakta ve daha sonra Baltık Denizinin dibinden geçerek 'Kuzey Akımı-1' projesinin varış noktası olan Almanya'nın Greifswald kentine ulaşmaktadır. 'Kuzey Akımı -1' projesinin işletilmesindeki başarılı deneyimler 'Kuzey Akımı -2' boru hattının inşa edilmesi yönündeki kararları önemli ölçüde etkilemiştir. Gazprom'un öncüllüğündeki yeni boru hattı projesiyle birlikte Rusya, Avrupa pazarına doğrudan ulaşmaya devam etmeyi planlamaktadır. İkiz projelerin yıllık toplam ihracat kapasitesi 110 milyar m³ teşkil etmektedir. (Gazprom,2020) Nisan 2017'de Avrupa'nın Engie (Fransa), OMV (Avusturya), Royal Dutch Shell (Hollanda/İngiltere), Uniper ve Wintershall (Almanya) enerji şirketleri boru hattını finanse etmeyi öngören anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmayla söz konusu beş şirket projenin toplam maliyetinin %50'sini uzun vadeli finanse etmektedir (Gazprom,2020).

Projenin toplam maliyeti 9,5 milyar dolar teşkil etmektedir. 2015 yılında 'Kuzey Akımı-2' projesinin ilan edilmesiyle birlikte Fitch değerlendirme kuruluşu yeni bir boru hattının inşasının Gazprom'un borç yükündeki artış ve Avrupa'daki talebin azalması nedeniyle risk oluşturacağını öngörmüştü. Fakat boru hattının inşasına önemli bir miktarda yatırım gerçekleştiren büyük Avrupalı enerji şirketlerin katılımı projenin finansal istikrar açısından güvenilirliğini temin etmektedir (Arapova vd, 2019:4).

2018 yılının başlarında projenin Rusya ve Almanya karasal kısmının inşasına başlanılmıştır. 5 Eylül 2018'de ise Finlandiya'nın münhasır ekonomik bölgesinde Finlandiya Körfezi'nin altındaki boru hattının açık deniz bölümünün döşenmesine başlanılmıştır. 25 Eylül'de ise Almanya kıyılarında inşaat süreci ivme kazanmış ve teknik anlamda projenin önemli bir kısmı hayata geçmiştir (Arapova vd, 2019: 5).

Tablo 2. 2019 Yılı'nın İlk Çeyreğinde Ülkelere göre AB'nin Doğalgaz İthalatı Oranları

Ülkeler	Oranlar (%)
Rusya	39.4
Norveç	29.6
Cezayir	11.0
Katar	7.2
Nijerya	4.1
Diğerleri	8.8

Kaynak: Eurostat

Projenin ticari amaçlı geliştirildiğini savunanlar argümanlarını aşağıdaki şekilde formüle etmektedirler (Sziklai vd, 2018: 2):

- AB'nin üretim kapasitesi azalırken talebi ise tam tersine artmaktadır;
- Proje AB'ye yönelik gaz fiyatlarının düşürülmesine yardımcı olmaktadır;
- Ukrayna'daki önemli boru hatları hizmet ömürlerini sonuna yaklaşmakta ve uygun alternatifleri mevcut değildir;
- Proje Ukrayna yönündeki transit güzergâhının belirsizliğini sona erdirmektedir.

Alman, Avusturya ve Fransız hükümetleri de dâhil olmak üzere projenin destekçileri, Kuzey Akımı-2'nin doğrudan tedarik yolunun kapasitesini artırarak AB'nin enerji güvenliğini geliştireceğini savunmaktadırlar (Congressional Research Service, 2018:1). Projeye karşı çıkan Avrupa Komisyonu, AB Konseyi Başkanı, Polonya, Baltık ülkeleri, Ukrayna ve Trump yönetimi Rusya'ya Almanya üzerinde daha fazla siyasi kaldıraç sağlayacağını ve bağımlılığı artıracığı argümanını ileri sürmektedirler. Bu bağlamda AB'nin Rusya tarafından fiyat manipülasyonuna maruz kalacağını ve jeopolitik anlamda Ukrayna'nın transit konumundan mahrum bırakılacağını savunmaktadırlar (Congressional Research Service, 2018:2). Ukrayna'nın yıllık transit hakkı kaybının yaklaşık iki milyar dolar olacağı öngörülmektedir. Ayrıca AB üyesi Slovakya, Macaristan ve Polonya da transit açısından olumsuz anlamda etkilenen ülkelerdendir (Sziklai vd, 2018: 3). Projeye karşı çıkan ülkeler jeopolitik argümanları göz önünde bulundurarak Gazprom'un üstlendiği projelere kuşkuyla bakmaktadırlar.

AB içerisinde Gazprom ile ilgili ortak bir düşünce birliği mevcut değildir. Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri Gazprom ve faaliyetlerine ekonomik perspektiften bakarken, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Gazprom'u Kremlin'in jeopolitik bir aracı olarak değerlendirmektedirler. Bu ülkelere göre Rus doğalgaz kaynakları politik hususları ve hedefleri ihtiva etmektedir (Starikovs, 2017:7). Projenin uygulanmasında belirgin ekonomik çıkarımlarla hareket eden ülkelerin her birinin aşağıdaki stratejik öncelikleri vardır (Starikovs, 2017: 5).

- Enerji altyapısı ve devasa inşaat işlerini hayata geçiren ülkeler bağlamında Rusya, Almanya, Finlandiya, İsveç öne çıkmaktadır. Söz konusu ülkeler bu açıdan projeye ekonomik perspektifte bakmaktadırlar;
- Geleneksel olarak açık deniz enerji endüstrisi ilişkili ülkeler olan Norveç, İngiltere ve Hollanda projeyi ticari olarak değerlendirmektedirler;
- Aynı zamanda uluslararası hizmet sağlayıcı merkezler ve şirketler projeye ilgi duymaktadırlar.

2018 yılı içerisinde karasuları ve münhasır ekonomik bölgeler bağlamında boru hattının geçtiği ülkelerden Rusya, Almanya, Finlandiya ve İsveç projeye onay vermişlerdir. Danimarka ise projeyi 30 Ekim 2019'da onaylamıştır. (RBC, 2019) Trump yönetimin Danimarka toprakları sayılan Grönland'ı satın almaya yönelik başarısız girişimi ve bu çerçevede ABD- Danimarka ilişkilerinin şiddetlenmesi projeyi onaylama sürecini etkilemiş ve hızlandırmıştır (Arapova vd, 2019: 6).

ABD projeye sadece jeopolitik nedenler çerçevesinde itiraz etmemektedir. ABD, AB ülkelerine sıvılaştırılmış doğalgaz (*Liquefied Natural Gas*- LNG) ihracatını gerçekleştirme adına projeye karşı çıkmaktadır (Burkova, 2018: 117). AB enerji arzını çeşitlendirmek adına ABD'den LNG ithalatı yapmaktadır. 2019 yılının ilk çeyreğinde ABD 4,7 milyar m³ LNG ihracatı gerçekleştirmiştir. (U.S. Energy Information, 2019) 2019'da ABD'nin AB'ye yönelik LNG ihracat rakamı 2,6 milyar m³'e ulaşmıştır (European Commission, 2019: 1).

'Kuzey Akımı-2' doğalgaz projesinin en büyük destekçisi Almanya'dır. Almanya projeyi doğalgaz ticaretinde yer alan ekonomik aktörlerin ticari bir faaliyeti olarak kabul etmektedir. Almanya proje bağlamında politikanın rolünü yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle sınırlı olduğuna işaret etmektedir (Fischer 2016: 2). Almanya geleneksel olarak hem ekonomik hem de politik perspektiften Rus-Alman doğalgaz ticaretini desteklemiş ve bu bakımdan 'Kuzey Akımı-2' projesine yönelik pozisyonundaki tutarlılığı gözlemlemek mümkündür. Soğuk Savaş yıllarından itibaren *Ostpolitik* stratejisi çerçevesinde Rus-Alman doğalgaz ilişkileri karşılıklı güven inşasını ve ekonomik bağımlılığı ihtiva eden ilişkiler bütününe dönüşmüştür. Bu nedenle geleneksel olarak Rus-Alman doğalgaz ilişkileri bir siyasi öneme sahipti ve sosyo-ekonomik bağlar oluşturmuştur (Bros vd, 2017:7). Almanya yeni boru hattı projesini bariz bir ekonomik rasyonalite perspektifinden değerlendirmektedir. Projeyi arz güvenliği, rekabet gücü ve sürdürülebilirlik kriterleri bağlamında ele alan Almanya, doğu komşuları ve Avrupa Komisyonu ile aynı kaygıları taşımamaktadır. (Lang vd, 2017:7) AB tarafından 2009'da kabul edilen 'Üçüncü Enerji Paketi' 'Kuzey Akımı-2' projesi bağlamında Rus-Alman ortaklığını önemli bir ölçüde etkilemiştir (Bros vd, 2017:23). Ukrayna – Rusya doğalgaz sorunu akabinde gündeme gelen söz konusu pakete göre bir enerji şirketi eş zamanlı olarak hem boru hattının uygulayıcısı hem de pazarlamacısı olamazdı (European Commission, 2019). Paketin Gazprom'un faaliyetlerine yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle Gazprom uzun vadeli gaz tedarik projelerindeki

potansiyel kapasite kaybı oluşturacağı ile ilgili endişelerini gündeme getirmekteydi (Bros vd, 2017: 24).

Bu koşullarda Gazprom projedeki uygulayıcısı rolünden vazgeçmekte ve %50'den fazla pay alamayacak bir durumdadır. Fakat Fransız ve Alman şirketlerinin Gazprom'un önemli ortakları arasında yer alması sebebiyle Almanya ve Fransa enerji paketine karşı çıkmaktadırlar (Politru, 2019). Almanya 'Kuzey Akımı-2' projesi özelinde Gazprom'un 'Üçüncü Enerji Paketi'nden muaf tutulmasını arzulamaktadır. Bu doğrultuda Almanya AB üyesi ülkeleri ikna etmek için yoğun bir çaba harcamaya devam etmektedir.

Almanya'nın 'Kuzey Akımı-2' projesini sahiplenmesini ve esas sözcüsü olarak davranmasını sadece pazar koşulları veya ekonomik nedenlere açıklamak mümkün gözükmemektedir. Elbette temel neden karşılıklı ekonomik çıkarlardır, ancak güncel Rus-Alman ilişkileri ekonomik boyutu da aşan bir sosyo -politik dinamikler silsilesini ihtiva eden stratejik işbirliği mekanizmasına dönüşmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren Rus-Alman ilişkileri pragmatik karakter kazanmıştır. Özellikle enerji temelli ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle beraber politik temaslar artmıştır. Rusya ve Almanya arasında sınır sorunu, etnik veya dinsel karşıtlık ve uluslararası politik düzeyde hegemonya rekabetinin olmaması ilişkilerin pozitif yöndeki seyrine olanak tanımaktadır (Götz, 2007:3). Almanya, Rus ekonomik menfaatlerinin Avrupa'daki destekçisi pozisyonundadır. Bu bağlamda Baltık ülkeleri dâhil olmak üzere küçük Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çıkarlarını ihmal ettiği yönünde yaygın bir görüş vardır (Adomeit, 2012:4). Coğrafi olarak Rusya ve Almanya arasında bulunan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin 'tarihsel hafızalarında' iki gücün 'özel ilişkilerinin' anıları yatmaktadır (Avdeyenko, 2018:147). Diğer taraftan, Almanya'nın stratejik açıdan Atlantik jeopolitik ekseninde yer alması ilişkilerin genel istikametini ve gidişatını etkilemektedir. Bu nedenle Almanya Rusya ile ilişkilerinde tarihsel 'Avrupa boyutunu' ve 'Atlantik ittifakı etkenini' dikkate alma durumundadır (Avdeyenko, 2018: 147).

2000'den sonra Rus-Alman ilişkileri 'stratejik ortaklık' düzeyine ulaşmıştır. Özellikle Rusya Devlet Başkanı Putin ve Almanya Şansölyesi Schröder arasındaki şahsi dostluk ve iletişim ilişkilere olumlu bir hava katmıştır (Adomeit, 2012:4). Söz konusu yıllarda Alman dış politikası AB'nin genel dış politikalarına eş değer olmaya başlamıştır. Bu 'dış politika Rusya ile ilişkiler açısından geçerli olmuş ve Rusya doğu politikaları (*Ostpolitik*) bağlamında AB'nin ve Almanya'nın odak noktası' olarak belirlenmiştir (Adomeit, 2012:4). Alman siyasi seçkinleri içerisinde 'Rusya'yı anlayanlar' (Russlandversther) grubu iki ülke arasındaki ilişkilere işbirliği/anlayış perspektifinden bakmaktadır. Bu perspektif özellikle Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ve Alman iş çevrelerinde daha yaygındır. Aynı zamanda Alman Hristiyan Demokratları (CDU) arasında da benzer görüşleri savunanlar vardır (Meister, 2014:2-3). 2000'li yıllardaki politik atmosferde Rus siyasi seçkinleri Almanya'yı Sırbistan, Kazakistan, Çin'le birlikte 'dost ülke kategorisinde' değerlendirmekteydiler (Zagorski, 2005:8). 2016'da eski Alman Şansölyesi Schröder 'Kuzey Akımı-2' projesinin yönetim

kurulu Başkanlığına getirilmiştir. Schröder 2005 yılında Şansölye koltuğundan ayrıldıktan sonra Gazprom için çalışmaktaydı. 2017 yılından itibaren ise Rusya'nın en büyük petrol şirketi olan Rosneft'in Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini yürütmeye başlamıştır. Schröder etkeni Rus-Alman ilişkilerinin gelişimi bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Schröder'in Rusya konusundaki tutumu ve Kremlin ile geliştirdiği yakın ilişkiler Almanya kadar AB açısından da faydalı olmuştur. Rusya'nın jeo-stratejik önemi, Almanya'nın Rus enerji kaynaklarına bağımlılığı ve iki ülkenin ortak geçmişleri göz önüne alındığında, herhangi bir Alman liderinin Rusya ile yakın ve yapıcı bir ortaklık kurmasına ihtiyaç duyulmaktaydı (Grant, 2005:3).

2014'deki Ukrayna krizi sürecinde Almanya Rusya'ya karşı yaptırımları savunmuş ve hatta öncülük etmiş, fakat aynı zamanda çatışmanın büyümemesine yönelik çözüm girişimlerine arabuluculuk yapmıştır (Forsberg, 2016: 41). Ukrayna krizi Almanya'nın hayati dış politika çıkarlarının aniden değiştirecek seviyede etkilememiştir (Maksimytsev, 2014:119). Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkiler çatışma noktasına gelmediği sürece Almanya taraflar arasındaki gerginliği azaltma politikasını devam ettirecektir. Bu Almanya'nın Kırım'ın ilhakını hukuken olmasa da fiilen tanıması demektir. Alman hükümeti Rusya'ya Ukrayna ile ilişkilerin normalleşmesi için baskı yapmaktadır (Kwiatkowska-Drozd vd, 2014: 7). Aynı zamanda Ukrayna'ya Rus taleplerini ileten arabulucu aktör konumundadır. Ukrayna krizine rağmen, Almanya'daki Rus yanlısı lobi Rusya'yı AB'nin doğal etki alanı ve Alman ekonomisi açısından faydalı kilit bir jeopolitik aktör olarak görmeyi sürdürmüştür. Fakat Ukrayna – Rusya ilişkilerinde çatışma riski ortaya çıktığı takdirde, dış etkenler Almanya'yı Rusya karşıtı adımlar atmaya itebilir. Bu süreç hem Almanya'nın ekonomik çıkarlarını hem de Rusya ile işbirliği içinde inşa edilmeye çalışılan Avrupa güvenliğinin geleceğini tehlikeye atacaktır (Kwiatkowska-Drozd vd, 2014: 7). Bu noktada enerji projelerinin ve özellikle stratejik önemdeki 'Kuzey Akımı-2'nin faaliyete başlaması oldukça gecikebilir.

'Kuzey Akımı-2' projesi özelinde Rus-Alman ilişkilerinin stratejik gelişimi Batılı ülkeler arasında Soğuk Savaş yıllarında var olan 'dayanışma' etkisinin zayıflattığını ve yeni bir politik, ekonomik ve stratejik denklem inşa ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Atlantik eksenin doğal lideri ABD projeye karşı kampanya yürütmektedir. ABD, Almanya'ya projeye verdiği desteği geri çekmek için baskı yapmakta ve boru hattının uygulamasına katılan Avrupalı şirketlere yönelik yaptırımlar da dâhil olmak üzere giderek daha keskin önlemler almakla tehdit etmektedir (Loskot-Strachota vd, 2018:1). ABD iki nedenden dolayı projeye itiraz etmektedir. Jeopolitik neden olarak Ukrayna krizi ve ekonomik anlamda ise LNG ticareti ABD'nin projeye yönelik kaygılarının temelini oluşturmaktadır. ABD Rus doğalgazına alternatif olarak LNG'yi görmektedir (Loskot-Strachota vd, 2018:2). ABD aynı zamanda makro çerçevede projeyi siyasallaştırmakta, Atlantik eksenini parçalayan bir jeopolitik adım olarak görmekte ve nihayetinde projenin ekonomik çıktısını göz ardı etmektedir. Bu bağlamda ABD, AB'nin arz güvenliğini ve daha temelde bütünlüğünü ve tutarlılığını sağlama konusuna ilgi duymaktadır. Projenin AB'nin bütünlüğüne karşı bir tehdit oluşturduğunu Avrupalılara kabul ettirmeye çalışmaktadır (Riley, 2018: 12).

ABD'nin projeye yönelik yaptırımları AB'yi kendini koruyacak karşı adımlara doğru itebilir ve bu süreç Atlantik eksenindeki uyumsuzluğu daha da derinleştirebilir. (Loskot-Strachota vd, 2018:8) Almanya 'Kuzey Akımı-2' projesi bağlamında ABD'nin Avrupalı ortaklarıyla koordinasyon olmaksızın Rusya'ya yönelik kısıtlayıcı politikalarını tam anlamıyla onaylamamaktadır. ABD'nin sadece kendi ticari çıkarlarını öncelemesi 'Atlantik dayanışması' kavramını kuşkuya düşürmektedir. (Leonov, 2018:148) Rusya ise ABD ve Almanya arasındaki var olan ekonomik ve jeopolitik fikir ayrılıklarını stratejik bir fırsat penceresi olarak değerlendirmekte ve bu doğrultuda projeksiyonlar üretmektedir.

Güncel uluslararası ilişkilerin yapısı çerçevesinde Rus-Alman stratejik işbirliği hem Avrupa'da hem de küresel ölçekte ciddi jeopolitik değişimlere neden olabilir. 'Kuzey Akımı -2' boru hattı projesini sadece enerji diplomasisiyle veya ekonomik önceliklerle analiz etmek yeterli gözükmemektedir. Projenin içeriği ve hedefleri çok boyutlu stratejik ve jeopolitik denklemin mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Bu açıdan projenin ekonomik ve jeopolitik yansımalarının gözler önüne serilmesi ve bu perspektiften analize tabi tutulması gereksinimi ortaya çıkmaktadır.

5. SONUÇ

Rusya-AB ilişkilerinin temel dinamiğini oluşturan enerji sorunsalı çok katmanlı ve çok boyutlu bir içerik ihtiva etmektedir. Rusya'nın sahip olduğu stratejik enerji kaynakları Avrupa ile ilişkilerinde oldukça kullanışlı bir enstrümandır. Aynı zamanda, AB açısından enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik politikalar ve stratejiler birincil önceliklerdendir. Her ne kadar enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi meselesi çok sıkça gündeme gelse de, Rusya AB'nin enerji alanında temel ortağı konumundadır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte serbest piyasa koşullarına hızla uyum sağlayan Rusya ekonomisi enerji temelli gelişim göstermiştir. Bu nedenle 90'lı yıllarda enerji endüstrisi ekonomik kalkınmanın belirleyici sektörü olmuştur.

2000'li yıllara geldiğimizde Rus ekonomisi toparlanması sürecine girmiş, enerji sektörü ile beraber SSCB döneminde var olan diğer endüstriyel yapılar da gelişim göstermeye başlamıştır. Küreselleşmenin getirdiği fırsatları verimli kullanan Rusya, Avrupa ile özellikle Almanya, Avusturya, Fransa, İsveç gibi ülkelerle liberal piyasa düzenine uygun ilişkiler ağı inşa etmiştir. Söz konusu ağ sayesinde ortaya çıkan Gazprom gibi devasa şirketler sadece ekonomik koordinasyon açısından değil, aynı zamanda politik ivme bakımından önem kazanmıştır. 2000'li yılların ortalarına doğru enerji diplomasisi kavramı Rus dış politikasının yapım sürecinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Söz konusu yıllarda askeri endüstrinin yanında enerji kaynaklarının da bir dış politika efekti oluşturduğu gerçeği Rus siyasi seçkinleri tarafından gözlemlenmiştir. Çeşitli doğalgaz boru hatları Rusya ve AB'yi ekonomik perspektiften yakınlaştırmıştır. Enerji faktörü AB'yi Rusya'ya bağımlı kılmıştır. Aynı şekilde Rusya ihracat açısından güvenilir ve istikrarlı Avrupa pazarına oldukça ihtiyaç duymaktaydı. Dolayısıyla, taraflar arasında enerji temelli karşılıklı bağımlılığın ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Rusya'nın enerji kaynaklarını dış politika stratejisinde önemli bir etken olarak görmesi özellikle Ukrayna ile yaşanan sorunlarda gün ışığına çıkmıştır. Ukrayna Rus jeopolitiği perspektifinden hayati önemdeki bir ülke konumundadır. Bu bakımdan Ukrayna sorunu temelinde enerji diplomasinin jeopolitik ve stratejik bir hedef taşıdığı ortadadır. 2005-2009 yıllarındaki Ukrayna ile yaşanan doğalgaz krizleri Rusya'nın sadece ekonomik varsayımlarla değil, aynı zamanda politik bir gündemle hareket ettiğini göstermektedir. Fakat yine de Gazprom'un söz konusu krizlerde liberal düzenin bir parçası olarak davrandığını gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda Rus siyasal seçkinlerinin ekonomi-jeopolitik denklemi iyi bir şekilde yönettiği açıktır.

Güncel Rusya-AB enerji ilişkileri boru hatlarının güzergâhı ve transiti sorunsalı çerçevesinde gelişim göstermeye devam etmektedir. "Kuzey Akımı-2" doğalgaz boru hattı projesinin gelişim süreci ve faaliyete geçme konusu hem AB içerisinde hem de uluslararası düzeyde enerji gündemini meşgul etmektedir. "Kuzey Akımı-2" projesinin jeopolitik çıktısı özellikle ciddi bir şekilde tartışılmaktadır. Ekonomik çıkarlar ve jeopolitik arasında sıkışan projenin AB ülkelerindeki fikir ayrılıklarını su yüzüne çıkardığı görülmektedir. İlaveten uluslararası politikanın güç projeksiyonları bağlamında da dikkat merkezindedir. Projeyi Rusya'nın jeopolitik etki aracı olarak gören ABD, Polonya, Ukrayna, Baltık ülkeleri projeyi Rusya'nın jeopolitik etki aracı olarak değerlendirmektedirler. Rusya, Almanya, Fransa ve Kuzey Avrupa ülkeleri ise projenin ekonomik ve enerji güvenliği boyutuna vurgu yapmaktadırlar. Stratejik ve jeopolitik öğeler ihtiva etmesi nedeniyle projenin içeriğine yönelik tartışmalar devam edecektir.

KAYNAKÇA

- ADOMEIT, H. (2012). "German-Russian Relations", Etude Prospective and Strategique, İfri: 4-36.
- AKPINAR, E. & BAŞIBÜYÜK, A. (2011), "Jeoekonomik Önemi Giderek Artan bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz", Turkish Studies, 3(6): 119-136.
- ARAPOVA, E. BOLSHAKOV, A. SUSHENTOV, A. (2019). Severniy Potok-2: Stsenariya Razvitiya Situatsiyi, Evraziyskiy Strategiya, MGIMO Konsalting, Moskova.
- AVDEYENKO, E. (2018). "Problemi i Perspektivi Razvitiya Rossiyskogo-Germanskikh Otnoshenii 2000-2018",Elektronniy Jurnal po İstoricheskim Naukam i Arheologii Magistra Vitae, 2: 146-153.
- BALABIN, A., (2015), "Zachem 'Gazpromu' Rinochnaya Kapitalizatsiya", Jurnal Eko, 3: 98-115.
- Blagodarya Mirovoy s Naftogazom. Gazprom Razmestit Evrobondi na 6 milyard evro, https://www.ukrudprom.com/news/Blagodarya_mirovoy_s_Naftogazom_Gazprom_razmestit_evrobondi_na_6.html 14.01.2020).
- BROS, A. MITROVA, T. & WESTPHAL, K. (2017). "German –Russian Gas Relations", Berlin, SWP Research Paper: 5-48.

- BURKOVA, E. (2018). “Severniy Potok-2: Strani Baltii i Ukraina: Ekologo –Politicheskoye İzmereniye Konflikta”, Rossiya i novie Gosudarstvo Evrazii, 3(40): 112-118.
- Чto Takoe Prirodniy Gaz?, Gazprom, <http://www.gazprominfo.ru/articles/natural-gas> 06.01.2020.
- ÇERNENKO, E. (2010). “Energeticheskaya Diplomatiya v Orbite Energeticheskoy Bezopasnosti”, Vestnik RUDN, Seriya Mejdunarodnie Otnoshenii, 3: 17-41.
- ÇERNITSINA, S.(2015). Rol Energeticheskoy Diplomatii v Formirovaniı Vneshney Politiki Rossii na Sovremennom Etape (2000-2014), Moskova, MGİMO.
- ÇESNAKAS, G.(2016). “Energy Resources as the Tools of Foreign Policy: the Case of Russia”, Lithuanian Foreign Policy Review, 35:9-40.
- DANCHENKO, I. (2013). “Osebennosti Energeticheskoy Politiki Evropeyskogo Soyuza v Usloviyah Sovremennogo Energeticheskogo Rinka”, Almanah Sovremenniy Nauki i Obrazovaniya, 6(73): 48-51.
- Daniya Razreshila postroit v Svoih vodah Severniy Potok-2, RBC Agenstvo, <https://www.rbc.ru/society/30/10/2019/5db983869a79475fdff4244a> 22.01.2020.
- EU-U.S. LNG Trade”, European Commission, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/eu-us_lng_trade_folder.pdf 22.01.2020.
- FISCHER, S. (2016). “Nord Stream 2: Trust in Europe”, Policy Perspectives, 4(4): 1-4.
- FORSBERG, T. (2016). “From Ostpolitik to ‘Frostpolitik’, Merkel, Putin and German Foreign Policy towards Russia”, International Affairs , 92(1): 21-42.
- GOLDTHAU, A. & SITTER, N. (2015). “Soft Power with a Hard Edge: EU Policy Tools and Energy Security”, 5 (22): 941-965.
- Goluboy Potok: Postavki Rossiyskogo Prirodnogo Gaza v Turtsii, Gazprom, <https://www.gazprom.ru/projects/blue-stream> 06.01.2020.
- GÖTZ, R. (2007). “Germany and Russia –Strategic Partners?”, Geopolitical Affairs, 4: 1-12.
- GRANT, C. (2005). “Germany’s Foreign Policy: What Lessons can be learned from the Schröder years”, Centre for European Reform, Essays: 1-5.
- GRIFFITHS, S. (2019). “Energy Diplomacy in a Time of Energy Transition”, Energy Strategy Reviews, 26: 1-10.
- GRIGORYEVA, O. (2015). “Rol Diplomatii Gosudarstvo v Mirovom Energeticheskom Prostranstve: Sovremennie Teoriticheskie Podhodi”, Vestnik SPbGU, 2:130-140.
- HAYTUN, A. (2015). Rossiya-ES: Problemi Vzaimodeystviya v Energeticheskoy Sfere, Moskova, İnstitut Evropa.
- HENDERSON, J. & MITROVA, T. (2016), “Energy Relations between Russia and China: Playing Chess with the Dragon”, The Oxford Institute for Energy Studies, OIES Paper: 5-20.
- HILL, F. (2006). “Moskow Discovers Soft Power”, Current History: 341-347.

- İstoriya Gazovih Konfliktov Rossii i Ukraini, RIA Novosti, <https://ria.ru/20191213/1562318504.html> 14.01.2020.
- JUKOVA, I. (2010). “Energeticheskaya Diplomatiya i Geopolitika kak Sostavnoy Element Mejdunarodnogo Energeticheskogo Prava”, Vestnik OGU, 3: 51-54.
- KHRUSHCHEVA, O. & MALTBY, T. (2016). “The Future of EU-Russia Energy Relations in the Context of Decarbonisation”, Geopolitics, 4 (21):799-830.
- KONOPLYANIK, A. (2011). “Gazprom, Evropa, Ukraina: o Sudebnih İskah, Usloviya Kontraktov i Formula Tsenoobrazovaniya”, Neft, Gaz i Pravo, 5: 51-57.
- KOZLOVA, Y. & MUHAMETZIANOV, I. (2014). “İstoricheskiye Aspekti Razvitiya Gazovoy Promishlennosti Rossii”, İstoriya i Pedagogika Estestvoznaniya, 1, s. 12-16.
- KRAVCHENKO, M. (2015), “Geopolitika Prirodnogo Gaza”, Vestnik MGLU, 2 (713): 69-77.
- KWIATKOWSKA-DROZDS, A. & POPLAWSKI, K. (2014). “The German reaction to the Russian-Ukrainian Conflict-Shock and Disbelief”, Centre for Eastern Studies, 132: 1-7.
- LANG, K.O. & WESTPHAL, K. (2017). “Nord Stream 2 – A Political and Economic Contextualisation”, Berlin, SWP Research Paper: 5-39.
- LEONOV, E. (2018). Vneshnepoliticheskie i Sotsialno –ekonomicheskii faktori Razvitiya FRG v kontekste Vzaimootnosheniy s SSA, (1990-2018 gg), MGIMO, Moskova.
- LOSKOT-STRACHOTA, A. BAJCZUK, R. & KARDAS, S. (2018). “Nord Stream 2 Divides the West”, Centre for Eastern Studies, 273: 1-10.
- LOUGH, J. (2011). “Russia’s Energy Diplomacy”, Chatham House, Briefing Paper:1-2.
- MAKSIMYTSEV, I. (2014). “Rossiya i Germaniya: Drug Moy, Vrag Moy”, Vzgljad na İstoriyu: 111-122.
- MALIKOVA, O. & PEREHOD, E. (2018), “Strategicheskii Orientiri Eksportnoy Logistiki Rossiyskoy Federatsyi na Evropeyskom Gazovom Rinke”, Gosudarstvennoe Upravleniya. Elektronnyaya Vestnik, 71: 69-95.
- MAYOROV, V. (2009), “Transkontinentalniy Marshrut”, Belaruskaya Dumka, Lyuti: 30-32.
- MEISTER, S. (2014). “Reframing Germany’s Russia Policy –an Opportunity for the EU”, ECFR, Policy Brief: 1-12.
- MICCO, de P. (2014). “The Russian-Ukrainian Gas Deal: Taking the bite out of Winter”, European Parliament, Directorate General for External Policies: 4-7.
- MONAGHAN, A. (2007). “Russia’s Energy Diplomacy: A Political Idea Lacking a Strategy”, Southeast European and Black Studies, 2 (7):275-288.
- NEWHNAM, R. (2011), “Oil, Carrots and Sticks: Russia’s Energy Resources as a Foreign Policy Tool”, Journal of Eurasian Studies, 2: 134-143.

- Nord Stream: Secury Gas Supply for Europe, The Pipeline , Kuzey Akımı resmi web sitesi, <https://www.nord-stream.com/the-project/pipeline> 10.01.2020.
- Otchet v Deyatelnosti v Oblasti Ustoychivogo Razvitiya 2008-2009, Gazprom, (https://www.gazprom.ru/f/posts/28/135151/gazprom_sr_2008-2009_rus.pdf) 10.01.2020.
- PIRANI, S. STERN, J. & YAFIMAVA, K. (2009). The Russo –Ukrainian Gas Despute of January 2009: a Comprehensive Assessment,Oxford, Oxford Institute for Energy Studies.
- RILEY, A. (2018). “Nord Stream 2: Understanding the Potential Consequences”, Atlantic Council, Global Energy Center: 2-14.
- SALIGIN, V. & KOVESHNIKOV, N. (2014). “Gazprom na Rinke Evrosoyuza: Neobhodim Balans Printsipov Konkuretsii i Energeticheskoy Bezopasnosti”, Miep k 70-letuyu MGIMO:45-53.
- Severniny Potok: Novoe Okno. Kakoy Budet Novaya Logistika Eksporta?, (2010), Erta Analiticheskaya Gruppy: 1-2.
- Severniny Potok-2: Noviy Eksportniy Gazoprovod iz Rossii v Evropu cherez Baltiyskoe more, Gazprom, <https://www.gazprom.ru/projects/nord-stream2> 18.01.2020.
- SIDDI, M. (2018). “The Role of Power in EU-Russia Energy Relations: The Interplay Between Markets and Geopolitics”, Europe-Asia Studies, 10 (70): 1552-1571.
- SLOBODIAN, N.(2018). “Political Technologies of Russian Energy Diplomacy”, Nowa Polityka Wschodnia, 1: 49-65.
- SMIRNOV, A. (2014). “Srvnitelnyy Analiz Energeticheskoy Diplomatiyi RF i Evropeyskogo Soyuza”, Comparative Politics, 2 (15):84-91.
- STARIKOV, A. (2017). “Severniny Potok-2: Dilemnosti Evropeyskih Energeticheskoy Interesov”, İnternet-Jurnal Naukovedeniye, 6(9): 1-11.
- SZIKLAI, B. KOCZY, L. & CSERCSIK, D. (2018). “The Geopolitical impact of Nord Stream 2”, Magyar Tudomanyos Akademia, Discussion Papers: 2-16.
- TEKEYEV, A. (2013).“Politicheskoye Tehnologii v Energeticheskoy Diplomatii”, Obozrevatel, 10:24-37.
- The European Union and the Russian Federation”, Delegation of the European Union to Russia, https://eeas.europa.eu/delegations/russia/35939/european-union-and-russian-federation_en 04.02.2020.
- Third Energy Package”, European Commission, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package> 22.01.2020.
- Tretiy Energeticheskoy Paket protiv Vtorogo Severnogo Potoka, Politru, <https://m.polit.ru/article/2019/02/08/nordstream2> 22.01.2020.

- TürkAkım Boru Hattı, TürkAkım Boru Hattı resmi web sitesi, <http://turkstream.info/tr/project> 10.01.2020.
- U.S. LNG exports to Europe increase amid declining demand and spot LNG prices in Asia, U.S. Energy Information Administration, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=40213> 22.01.2020.
- Yamal-Europe, Russian Gas Supplies to Western Europe, Gazprom, <https://www.gazprom.com/projects/yamal-europe/> 10.01.2020.
- YDREOS, M.(2012). “Geopolitics and Natural Gas (Full Report)”, 2009-2012 Triennium Work Report: 31-43.
- ZAGORSKI, A. (2005). “Russia and Germany: Continuity and Changes”, *Russie.Cei. Visions*, 6: 2-17.
- ZHIZNIN, S. (2013). *Osnovi Energeticheskoy Diplomatii*, Moskova, MGİMO – Universitet.
- ZHIZNIN, S.(2010). “Russian Energy Diplomacy and International Energy Security (Geopolitics and Economics)”, *Baltic Region*, 1, s. 7-17.